

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/97/38-42>

Ləman Cabbarlı

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant
cabbarlilaman@gmail.com

Ümbülbanu Talibova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Dövlət İdarəçilik Akademiyası
magistrant
btalibova1@gmail.com

AZƏRBAYCANDA MÜLKİYYƏTİN KONSTITUSION VƏ HÜQUQİ MÜDAFİƏSİ

Xülasə

“Mülkiyyət” anlayışı müasir təşkilatlar və fərdi həyatda vacib anlayışlardan biridir. “Mülkiyyət” termini çoxmənalı anlayışdır və hüquq ədəbiyyatında əsasən üç mənada işlənir: fəlsəfi, iqtisadi və hüquqi mənalarda. Fəlsəfi mənada mülkiyyət dedikdə, cəmiyyətdəki əmlak münasibətlərinin ifadəsi, əmlaka sahiblik başa düşülür. İqtisadi mənada mülkiyyət ictimai-iqtisadi münasibətdir; hüquqi mənada mülkiyyət, mülkiyyət hüququ anlayışı ilə əhatə olunur və o, hüquq normalarının məcmuusunda ifadə olunur.

Mülkiyyət hüquqlarından səmərəli istifadə etmək imkanı müvafiq subyektiv hüquqların həyata keçirilməsini təmin etməyə yönəlmiş qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş mühafizə tədbirləri ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu gün Azərbaycanda fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyəti müxtəlif daşınmaz və daşınar əmlak obyektlərindən ibarətdir. Bu baxımdan, praktik olaraq əhəmiyyətli olan əsas vəzifələrdən biri əmlak sahiblərinin hüquqlarının, maraqlarının real qorunmasını təmin etməkdir.

“Mülkiyyət” termini olmadan nə məişət, iqtisadi, fəlsəfi lüğət, nə də hüquq elmi təsəvvü edilə bilməz. Mülkiyyət hüquqlarının müdafiəsi Azərbaycan Respublikasında konstitusiyaya, mülki, inzibati və cinayət mühakiməsi yolu ilə həyata keçirilən ən mühüm sosial yönümlü funksiyalardan biridir. Konstitusiyaya icraatı digər icraat növləri ilə yanaşı, dövlətdə mülkiyyətin qorunmasını təmin edən mühüm və səmərəli mexanizmlərdən biridir.

***Açar sözlər:** mülkiyyət, mülkiyyətin mühafizəsi, xüsusi mülkiyyət, dövlət mülkiyyəti, bələdiyyə mülkiyyəti, mülkiyyətin məhkəmə müdafiəsinin dəyəri*

Laman Jabbarli

The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
master student
cabbarlilaman@gmail.com

Umbulbanu Talibova

The Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Azerbaijan
master student
btalibova1@gmail.com

Constitutional and legal protection of property in Azerbaijan

Abstract

The concept of “property” is one of the most important for modern organizations and individual life. The term “property” is an ambiguous concept and is used in legal literature mainly in three meanings: legal, economic and philosophical. In the philosophical meaning, property is understood

as the expression of property relations in society, ownership of property. In the economic meaning, property is a socio-economic relationship; in the legal meaning, property is covered by the concept of property law, and it is expressed in the totality of legal norms.

The possibility of effective use of property rights is directly related to the protection measures provided for by legislation aimed at ensuring the implementation of relevant subjective rights. Today, the property of individuals and legal entities in Azerbaijan consists of various immovable and movable property objects. In this regard, one of the main tasks, which is practically significant, is to ensure real protection of the rights, interests of property owners.

Without it, neither household, economic, philosophical vocabulary, nor legal science can be imagined. Protection of property rights is the most important socially oriented function implemented in the Republic of Azerbaijan through constitutional, civil, administrative and criminal proceedings. Constitutional proceedings, along with other types of proceedings, are one of the important and efficient mechanisms that ensure the protection of property in the state.

Keywords: *property, protection of ownership, private, state, municipal property, the value of judicial protection of ownership*

Giriş

İqtisadi hüquqlar arasında ən əsas hüquq mülkiyyət hüququdur. Mülkiyyət hüququ ən qədim hüquqlardandır. 1793-cü il Fransa konstitusiyasında göstərilirdi ki, mülkiyyət hüququ hər bir vətəndaşa məxsusdur və o öz istədiyi kimi bu hüquqdan istifadə edə bilər. Yəni bütün insanların mülkiyyəti toxunulmazdır və əgər bir gün hansısa şəxs tərəfindən bu toxunulmazlıq pozularsa o zaman dövlət bu hüququn bərpa edilməsi baxımından müəyyən addımlar atır (Alekseyev, 2017: 65).

Hər bir dövlətdə mülkiyyət və mülkiyyət mərkəzi yer tutur. "Mülkiyyət" termini olduqca qeyri-müəyyəndir və vahid dəqiq tərfi yoxdur: birbaşa kiməsə məxsus əmlak, hökmranlıq, mülkiyyət kimi başa düşülür.

İqtisadiyyatın sosial inkişaf üçün həlledici qüvvəyə çevrildiyi müasir dinamik cəmiyyətdə Azərbaycan hüquq sistemi kontekstində mülkiyyət və mülkiyyət hüququ anlayışlarının fərqləndirilməsinin aktuallığı daha da aydın olur. Hüquq ədəbiyyatı bu anlayışların xarici oxşarlığına baxmayaraq, daha dərin təhlil tələb edən fərqlərə və əlavə nüanslara sahib olmasına diqqət yetirir.

Ekspertlər bildirirlər ki, mülkiyyət hüququ mütləq hüquq olduğu üçün hər kəsdən müdafiə edilir. Buna görə də qanun, mülkiyyətçiyə, onun səlahiyyətlərini həyata keçirməyə imkan verməyən hər cür maneələri dəf etmək hüququ verir. Qanuna görə mülkiyyət hüququnun həyata keçirilməsi ətraf mühitə zərər vurmamalı, qanunların və ya üçüncü şəxslərin hüquqlarını pozmamalı, cəmiyyətin, xüsusilə dövlətin qanunla qorunan mənafeələrinə zidd olmamalı, yaxud hüquqdan sui-istifadə edilməməlidir. Mülkiyyətçinin sahiblik və istifadəsində olan əmlak üzərində hüquqlarını həyata keçirmək üçün tək o lazımdır ki, üçüncü şəxs həmin əmlaka təcavüz etməsin. Lakin həmişə belə olmur. Əmlak üzərində sərəncam verərkən mülkiyyətçi konkret şəxslə hüquq münasibətinə girir (Belyakova, 1986: 235).

Qeyd etmək lazımdır ki, mülkiyyət hüququnun dərk edilməsinə iki perspektivdən yanaşmaq olar: obyektiv və subyektiv. Birinci perspektiv maddi malların alınması ilə əlaqəli münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları sistemində, habelə sahibinin bu əmlaka sahib olmaq, istifadə etmək və sərəncam vermək hüquqlarına aiddir. İkinci, subyektin öz mülahizəsinə görə əmlakına sahib olmaq, istifadə etmək və sərəncam vermək üçün dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüquqları deməkdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bütün mülkiyyət formalarının toxunulmazlığını və bərabərliyini təmin edən müddəalar mövcuddur. Bu müddəa Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 17-ci maddəsində qeyd olunmuşdur, ("Heç kimin öz əmlakından özbaşınalıqla məhrum edilə bilməz") (3).

Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsinin 152-ci maddəsi subyektiv mənada mülkiyyət hüququ dedikdə, subyektin ona mənsub əmlaka (əşyaya) öz istədiyi kimi sahib olmaq, ondan istifadə etmək və ona dair sərəncam vermək üzrə dövlət tərəfindən tanınan və qorunan hüquqlarını

aydınlaşdırır (4). Bu maddənin birinci hissəsinə xüsusi diqqət yetirsək görürük ki, Azərbaycanda mülkiyyət toxunulmazdır və dövlət tərəfindən qorunur. Qanunveriliciyə uyğun olaraq fiziki və ya hüquqi şəxslərə mənsub ola bilməyən əmlakın ayrı-ayrı növləri istisna edilməklə, fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyətində istənilən əmlak ola bilər. Buraya topraq sahələri, yaşayış evləri, mənzillər, bağlar, bağ evləri, qarajlar, ev təsərrüfatı ləvazimatları, şəxsi istehsal predmetləri, pul vəsaitləri və s. daxildir.

Mülkiyyətin başqa bir növü də əqli mülkiyyət hüququdur. Əqli mülkiyyət özü də iki yerə bölünür: Müəlliflik və patent hüquqları. Müəlliflik hüququ – misal üçün siz kitab yazmışsınız və belə bu zaman bu kitaba sizin müəlliflik hüququnuz yaranır. Müəlliflik hüququ şəxslər üçün ömürlükdür. O öldükdən sonra onun vərəsələri üçün 50 il müddətinə tanınır. Patent hüququ- misal üçün siz yeni bir kimyəvi maddə ixtira etmişsiniz. Bu zaman sizin patent hüququnuz yaranır. Bu hüquq konkret fərd üçün 20 il müddətə qüvvədə olur.

Bu aspekt Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran müasir çağırışlar fonunda kritik əhəmiyyət kəsb edir. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf dinamikasında mülkiyyət və mülkiyyət arasındakı fərqləri anlamaq, xüsusən də hüquqi kontekstdə ədalətli, sabit və davamlı mülkiyyət münasibətləri sistemi yaratmaq üçün təməl daşa çevrilir. Bu, həm də investisiyaların cəlb edilməsində və milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır (Bratus, 1976: 25).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının qəbul edilməsi onun əsas nailiyyətlərindən biridir. Məhz 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasında siyahısı açıq olan mülkiyyət formalarının müxtəlifliyini tanımaq üçün hüquqi zəmin əldə etdik: xüsusi, dövlət, bələdiyyə və digər mülkiyyət formaları. Konstitusiya quruluşunun əsaslarında, yəni Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 13-cü maddəsinin 2-ci bəndində dövlət tərəfindən bərabər tanınan və qorunan mülkiyyət növlərinin siyahısı müəyyən edilmişdir. Maddənin ikinci hissəsinə əsasən mülkiyyət dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyəti növündə ola bilər (3). Maddənin üçüncü hissəsinə əsasən mülkiyyətdən insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları, cəmiyyətin və dövlətin mənafehi, şəxsiyyətin ləyaqəti əleyhinə istifadə edilə bilməz. Bu müddəə Konstitusiya aktının 22-ci maddəsinə əsaslanır. Analoji müddəə bir sıra dövlətlərin konstitusiyalarında da vardır. Məsələn, Rusiya Konstitusiyasının 8-ci maddəsində deyilir: “Rusiya Federasiyasında eyni qaydada xüsusi, dövlət, bələdiyyə və mülkiyyətin başqa formaları dəstəklənir”. Buna müvafiq olaraq AR MM mülkiyyət hüququnun üç növünü müəyyən edir: fiziki və hüquqi şəxslərin mülkiyyət hüququ, yeni xüsusi mülkiyyət hüququ (AR MM-in 154-cü maddəsi), dövlət mülkiyyət hüququ (AR MM-nin 155-ci maddəsi), bələdiyyələrin mülkiyyət hüququ (AR MM-in 156-cı maddəsi) (4).

Yuxarıda göstəriləyi kimi, ARK mülkiyyətin üç növünü fərqləndirir: dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyəti. Beləliklə, dövlət tərəfindən tanınma, qorunma haqqında yuxarıda göstərilən Konstitusiya formulu, əslində Azərbaycan Konstitusiyasında təbii hüquq doktrinasının olması və mülkiyyət hüququnun tanınması barədə nəticə çıxarmağa imkan verir.

Mülkiyyət hüququ qanunların mənasını, məzmununu və tətbiqini, qanunverici və icra hakimiyyətlərinin, yerli özünüidarəetmə orqanlarının fəaliyyətini müəyyənləşdirən və ədalətlə təmin olunan əsas hüquq və azadlıqlardan biridir. Mülkiyyət hüququ vətəndaşlar və onların birlikləri tərəfindən dövlətin bu hüquqların həyata keçirilməsinə özbaşına müdaxiləsini istisna edən hüquqi bərabərliyin, mülkiyyət toxunulmazlığının və müqavilə azadlığının ümumi hüquqi prinsipləri əsasında həyata keçirilir (Gadzhiyev, 2006: 7).

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının əsas maddələrindən biri 29-cu maddədir: “Mülkiyyət hüququ, o cümlədən xüsusi mülkiyyət hüququ qanunla qorunur”. Beləliklə, bu hüququn subyektiv, yəni səlahiyyətli şəxsin mümkün davranışının ölçüsünü təyin edən ətraflı xarakteristikasını ehtiva edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin 3-cü hissəsinə əsasən, hər kəsin mülkiyyətində daşınar və daşınmaz əmlak ola bilər və mülkiyyət hüququ mülkiyyətçinin təkbaşına və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq, əmlakdan istifadə etmək və onun barəsində sərəncam vermək hüquqlarından ibarətdir (“Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu, 2004). ARK-nın 29-cu maddəsindən belə nəticəyə

gəlmək olar ki, mülkiyyətin heç bir növünə (dövlət, xüsusi və bələdiyyə mülkiyyət növləri) üstünlük verilmir. Bu məsələ ilə bağlı AR MM-in 153-cü maddəsinin dördüncü hissəsində deyilir: “Bütün mülkiyyətçilərin hüquqları eyni bərabərdə müdafiə olunur” (Xəlilov, 2007: 23).

Mülkiyyətin dövlət tərəfindən müdafiə olunması o deməkdir ki, mülkiyyət və mülkiyyət hüququ qanunla qorunur və o, birbaşa dövlətin himayəsi və qayğısı altındadır. ARK-nın 29-cu maddəsinin (mülkiyyət hüququ) beşinci hissəsində deyilir: Dövlət vərəsəlik hüququna təminat verir. Mülkiyyət hüququ, bir qayda olaraq, ayrılmazdır və bu hüquqdan məhrum etməyə yalnız qanunla müəyyən olunmuş prosedurlarla ciddi şəkildə riayət edilməklə, özü də müstəsna hallarda yol verilə bilər. ARK-nın 29-cu maddəsinin (mülkiyyət hüququ) dördüncü hissəsində bu məsələ ilə bağlı deyilir: Heç kəs məhkəmənin qərarı olmadan mülkiyyətindən məhrum edilə bilməz (Braginskiy, 1998: 324). Əmlakın tam müsadirəsinə yol verilmir. Dövlət ehtiyacları və ya ictimai ehtiyaclar üçün mülkiyyətin özgəninkiləşdirilməsinə yalnız qabaqcadan onun dəyərini ədalətli ödəmək şərti ilə yol verilə bilər.

Hər bir halda mülkiyyətin bütün növlərindən istifadə cəmiyyətin ümumi rifah halının yüksəldilməsinə və dövlətin iqtisadi gücünün daha da möhkəmləndirilməsinə xidmət etməlidir. Başqa sözlə, mülkiyyətdən digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını pozmaq, cəmiyyətin və dövlətin mənafeyinə zərər vurmaq, habelə şəxsiyyətin şərəf və ləyaqətini alçaltmaq məqsədilə istifadəsinə yol verilmir (Sbornik uchenykh trudov, Grazhdanskoye pravo i sposoby yego zashchity, 1974: 78).

Mülkiyyət və mülkiyyət hüququ əleyhinə törədilən hüquq pozuntusu AR-in müvafiq qanunvericiliyinə əsasən məsuliyyətə səbəb olur. Təsadufi deyil ki, AR CM-in IX bölməsində mülkiyyət əleyhinə (məsələn, ögurluq, dələduzluq, soyğunçuluq, quldurluq və s.) və iqtisadi fəaliyyət sahəsində (qanunsuz sahibkarlıq, yalançı sahibkarlıq, qəsdən müflisləşdirmə, saxta müflisləşdirmə və s.) olan cinayətlərə görə cinayət məsuliyyəti nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası quruluşunun əsaslarından biri kimi tək-cə şəxsi mülkiyyət elan edilmir, həm də ona sahib olmaq imkanı əsas insan hüquq və azadlıqları sırasına daxil edilir.

Nəticə

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasında və onun subyektlərində mülkiyyət hüququnun qorunmasında konstitusiyaya nəzarətinin yeri barədə danışa bilərik.

Nəticə olaraq aşağıdakıları çıxarmaq olar:

- Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi onun əsas nailiyyətlərindən biridir. Məhz 12 noyabr 1995-ci il Konstitusiyasında siyahısı açıq olan mülkiyyət formalarının müxtəlifliyini tanımaq üçün hüquqi zəmin əldə etdik: xüsusi, dövlət, bələdiyyə və digər mülkiyyət formaları. Bu formalar dövlət tərəfindən bərabər tanınır və qorunur;

- Azərbaycan Respublikasında mülkiyyət hüququnun qorunmasının əsas təminatlarından biri Konstitusiyaya, Mülki, İnzibati və Cinayət məhkəmə icraatları vasitəsilə həyata keçirilən məhkəmə müdafiəsidir;

- Konstitusiyaya məhkəmə icraatı digər məhkəmə icraatı növləri ilə yanaşı, əmlakın qorunmasının təmin edilməsinin vacib mexanizmlərindən biridir.

- Konstitusiyaya mülkiyyət hüquqlarının qorunması mexanizmi müxtəlif səviyyələrdə (hüquq normaları, hüquqi münasibətlər, hüquq normalarının həyata keçirilməsi aktları) qarşılıqlı təsir göstərən tənzimləyici, qoruyucu konstitusiyaya və hüquqi vasitələrin vahid sistemi olan mürəkkəb bir hadisədir.

- Konstitusiyaya mülkiyyət hüquqlarının qorunması mexanizminin məzmunu mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində qurulmuş davranış modellərini, habelə əlaqəli qorunma obyektlərini və subyektlərini tənzimləyən hüquqi münasibətlərin məcmusudur.

Bu elmi məqalədə Azərbaycanda mülkiyyətin konstitusiyaya-hüquqi müdafiəsi mexanizmlərini təhlil etməyə və qiymətləndirməyə cəhd göstərilib. Tədqiqat nəticəsində mülkiyyətin qorunmasına həsr olunmuş Konstitusiyaya normalarının ölkənin hüquq sistemində mühüm rol oynadığı aydın olur.

Cəmiyyətin müasir çağırışları və dəyişiklikləri kontekstində, xüsusən də iqtisadiyyat sahəsində mülkiyyətin effektiv Konstitusiyaya və hüquqi qorunması sabitlik və inkişafın əsas elementi kimi çıxış edir. Bu normaların məhkəmə praktikasında tətbiqinin təhlili göstərir ki, onlar yalnız mülkiyyətin əsas prinsiplərini birləşdirmir, həm də onların həyata keçirilməsi mexanizmlərini təmin edir.

Bununla birlikdə, müsbət cəhətlərə baxmayaraq, mülkiyyətin Konstitusiyaya və hüquqi müdafiəsi sistemindəki bəzi çatışmazlıqlar, məsələn, bəzi normaların müəyyənləşdirilməsində və onların təfsirində aydınlığın olmaması, bəzi hallarda hüquqi məsələlərin həllində qeyri-müəyyənliyə və ədalətsizliyə səbəb ola bilər.

Ümumiyyətlə, tədqiqatın nəticələri əmlakın hüquqi müdafiəsi sahəsində müasir çağırışlar və dünya standartları nəzərə alınmaqla Azərbaycanda mülkiyyətin qorunması üçün konstitusiyaya hüquqi mexanizmlərinin daim təkmilləşdirilməsinin vacibliyini vurğulayır. Bu, mülkiyyət hüquqlarının daha effektiv dəstəklənməsinə və buna görə də ölkədə hüquqi qaydanın möhkəmlənməsinə kömək edə bilər.

Ədəbiyyat

1. Alekseyev, S.S. (2017). Grazhdanskoye pravo: Uchebnik. V 2 t. 1. M.: Izd. dom GU-VSHE, 65 s.
2. Belyakova, A.M. (1986). Grazhdansko-pravovaya otvetstvennost za prichineniye vreda. M., Izd-vo MGU, 235 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. (1995-2016). (24.08.2002, 18.03.2009, 26.09.2016 tarixli əlavə və dəyişikliklərlə). Bakı: Qanun, 12 noyabr, 76 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi <https://eqanun.az/framework/46944>
5. Bratus, S.N. (1976). Yuridicheskaya otvetstvennosti zakonnost. M., 25 s.
6. Gadzhiyev, G.A. (2006). Konstitutsionnyye osnovy sovremennogo prava sobstvennosti. Zhurnal prava. № 12, s.5-8.
7. Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi.
<https://www.coe.int/az/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version>
8. “Daşınmaz Əmlakın Dövlət Reyestri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu. (2004). Bakı şəhəri, 29 iyun. № 713-IIQ <https://e-qanun.az/framework/5456>
9. Xəlilov, Y. (2007). Azərbaycan Konstitusiyasının preambulasının və ümumi müddələrinin şərh. Bakı: Qanun, 23 s.
10. Braginskiy, M.I. (1998). Aktualnyye problemy grazhdanskogo prava, 324 s.
11. Saurin, A.A. (2013). Pravo chastnoy sobstvennosti: konstitutsionnyye kharakteristikiş. Teoriya i praktika obshchestvennogo razvitiya. № 4, 44 s.
12. Sbornik uchenykh trudov, Grazhdanskoye pravo i sposoby yego zashchity. (1974). Vyp. Sverdlovsk, 78 s.

Göndərilib: 24.10.2023

Qəbul edilib: 05.12.2023